

BERTÉNYI IVÁN

Az Aranybulla pecsétje

Absztrakt

A bulla függő fémpecsét, tehát az Aranybulla az aranypecsétjéről elnevezett oklevél. Az ókori népeknél megjelent pecsétek hármaskörű funkciót tölthettek be. II. András az addigi egyoldalú nagypecsétek mellé bevezette a kettőspecsétet, mely a megnövekedett oklevél-kiállítások számára jobban megfelelt, és közben a hamisítások megakadályozását is elősegítette, ha az előlap és a hátlap nyomóját más-más őrizte. Hosszú uralkodása alatt II. András ugyanazt a nyomót használta az aranypecsétjeihez, melytől azonban a viaszpecsétek néhány ponton eltértek. Ez azonban nem jelent különböző címereket, csupán ugyanazon családi címer változatait. Az Aranybulla nagypecsételési záradéka szerint hét aranypecsétes oklevél kerülhetett ki a kancelláriából, történéseink azonban egyiket sem lelik. A levéltárak átkutatottsága mellett aligha remélhető az elveszettnek tételezett példányok felbukkanása, ezért csak annyit állíthatunk, hogy az 1222-es pecsétnyomó ugyanaz lehetett, mint az 1221-ből és 1224-ből fennmaradt oklevelek pecsétjeihez használt nyomó, mely egyébként II. Andrást élete végéig szolgálta.

Kulcsszavak: Aranybulla, pecsét, címer, pecsétnyomó, pecséthamisítás

Abstract

A bull is a hanging metallic seal; thus, the Golden Bull is a declaration named after its golden seal. The seals, that can be traced back to the peoples of antiquity, served triple purposes. In addition to the single-sided large seals, Andrew II of Hungary also introduced his two-sided seal, which better served the needs of issuing an increasing number of declarations and it also strengthened protection against seal forgeries if the front and back plates were guarded separately. Under his long reign Andrew II used the same plate for his golden seals, while some of his wax seals differed in a few respects. However, this does not mean different coats of arms, just variations of the same family coat of arms. According to the clause of the Golden Bull, the Chancellery issued seven declarations with golden seals. The historians found none, and – given the deep exploration of medieval archives – it is very unlikely that any of the original copies of the Golden Bull would resurface. Therefore, one can only be certain that the plate of the seal of 1222 was identical with the ones used for the declarations of 1221 and 1224, and it was the very same which served Andrew II throughout his entire life.

Keywords: Golden Bull, seal, coat of arms, seal plate, seal forgery

Az első pillanatban furának tűnik a cím. A bulla függő fémpecsétet jelent. Lehet egy pecsétnek pecsétje? Persze! Az ólompecséttel megerősített pápai bullák is voltaképpen oklevelek, amelyeket az uralkodó pápa rajtuk függő pecsétjéről neveztek el. A pápák szerénységük kinyilvánításaként a legigénytelenebb szürke fémből, ólomból készítették pecsétjüket, amelyet az írástudatlan „szakállas” szerzetesek függesztettek az oklevelek aljára. (Az írástudatlanság a pecsételői állás elnyerésének feltétele volt, hogy ne szivárognon ki, mit rendelt el a Szentszék.) Ezzel már el is érkezünk egy ritkán emlegetett, de az ókortól napjainkig minden közismert történeti forrás vizsgálatához nélkülözhetetlen, ma is élő történeti segéd-tudományhoz, a pecséttanhoz (szfragisztika, szigillográfia). A pecsétek már az ókori kelet népeinél megjelentek, s napjainkig végigkísérik az emberiség történetét. Három feladatot látnak el: 1. garantálják valamely tartalom titkosságát, sértetlenségét (zárópecsét); 2. bizonyítják a tulajdont; 3. érvényesítenek (hitelesítenek).

A Kr. e. IV. évezred közepe előtt a mezopotámiai Tell Halaf kultúra már ismerte a pecsétnyomót, illetve a pecsétet, s az ókori kelet számos államában használtak pecsétengereket. (A henger palástjának a felületére negatív képet vésték, amely képlékeny anyagon végiggörgetve nyomot hagyott.) A Kr. e. III. évezredből való – Szakkarában feltárt sírból származó – több, szájánál (agyagba nyomott) pecséttel biztosított görög kancsó került napvilágra. A Biblia Jeremiás könyvében (Jer. 32. 10) egy mező megvásárlása kapcsán ez áll: „És beírák levélbe és megpecsétlém, és tanúkat is állíték, és megmérém a pénzt mérlegen.”¹

Rómában 166-ban egy fiatal rabszolga eladásáról papiruszon írt szerződést az eladó, a vevő és a tanúk egyaránt megpecsételtek. Itáliában a régészek számos pecsétgyűrűt találtak. A rómaiak előszeretettel használtak finoman megmunkált kőlapocskákat. Ezekre isten-, császár- vagy emberi ábrázolásokat vésték (*intaglo*).

A pecséthasználattal szokása a bizánci, a pápai és a frank királyi udvarokon át a középkori Európába és onnan napjainkig vezet. A pecsétek anyaga, a rajtuk szereplő ábrázolások sokfélesége, a pecsétek iratokra helyezésének különféle módjai mind-mind foglalkoztatják a legkülönbözőbb korszakok kutatóit, s mindennapi életünkben ma is alig tudunk

¹ Károli Gáspár fordítása (<https://mek.oszk.hu/00100/00161/html/>, letöltve: 2022. 11. 30.).

úgy megtenni egy-egy lépést, hogy megpecsételt iratokba ne ütköznénk.² A pecsétek immár több évszázad óta az irodalomban is megjelennek. Mindmáig hálás szerepük – mondhatni, irányító politikai beállítottságtól függetlenül – a hatalom, a bürokrácia kifigurázása.³ A számítógépek elterjedése, a napjainkban terjedő – egyes esetekben már kizárólagos – online ügyintézés azonban végre reményeket ébreszt a pecsétek uralmának a megtörésére.

Már I. (Szent) István királyunkról (1000–1038) tudjuk, hogy használt pecsétet, utódának, Péternek (1038–1041; 1044–1046) az ólombullája ránk is maradt, csakúgy, mint I. András királyunk (1046–1060) törvénybe idéző bronz „billoga”. Ez utóbbi a király nevében eljáró poroszló igazolására szolgált. Kis füleinél fogva a „hivatalos személy” nyakába akasztották, s a rajta lévő királyábrázolás igazolta, hogy viselője kinek a nevében tevékenykedik. A következő időszakban a királyt követően az ország (ok)leveleket kiállító egyházi és világi előkelői is használni kezdték a pecséteket. A 12. századból már több pecsétgyűrű is ránk maradt. A 13. századtól megnőtt a királyi pecséttel megerősített oklevelek száma. Ezek legnagyobb része birtokadományt tartalmazott. Felsorolta a megadományozott érdemeit, kitért a jutalomként adott földterület határainak a leírására és az oklevél pecséttel történt megerősítésére is. Ugyanakkor más, többnyire „örök érvényre” szánt vagy egyéb fontos intézkedéseket is megerősítettek függőpecsétes oklevéllel.⁴

Mivel a pecsétes oklevél jogbiztosító iratnak minősült, minden korban hamisították. A hamisítás gyakori módja volt, hogy a kevésbé fontos oklevelekről leválasztották a rajtuk függő pecsétet, s azután egy olyan, az uralkodó nevében kiállított (hamis) oklevélre függesztették, amelybe adományként soha oda nem adott birtokokat, jogokat is beleírtak. Ez ellen úgy védekeztek, hogy csupán a nagy, egy- vagy kétoldalú (függő-) pecsétet tekintették hitelesnek (autentikusnak), s a kevésbé fontos, csak ideiglenesnek szánt oklevél megerősítésére kisebb, az oklevélre rányo-

2 Bertényi 2001, 241–263.

3 „Ne higj magyar a németnek / Akármivel hitegetnek. / Mert ha ád is nagy levelet, / Mint a kerek köpenyedeg / S pecsétet üt olyat rája, / Mint a holdnak karimája: / Nincsen abban semmi virtus / Verje meg a Jézus Krisztus!” – Endrei 1903, 122.

„A hivatalokra vicsorgok mint az ordas, / nagy plecsnik előtt hasra nem estem. / Bár pofozna pokolra ördög-csorda / minden pecsétes írást. Csak ezt nem...” – Majakovszkij 1951, 6. (Ford.: Képes Géza.)

4 Szentpétery 1930, 68–72; Kumorovitz 1993, 29–42; Bertényi 2001, 243.

mott viaszpecséteteket vettek használatba. Az is a pecséthamisítások megakadályozását szolgálta, hogy az „örök érvényre” szánt adományok számára alkalmazni kezdett nagy pecsét hátsó részébe vagy a mezejébe egy gyűrűs pecsétet is belenyomtak (ellenőrző pecsét), vagy a pecsét mezejébe egy titkos jelet belevéstek. Mindezek, valamint az oklevelek számának a növekedése azt eredményezte, hogy a nagy forgalmú oklevéladók (király, nádor, országbíró) használatában lévő pecsétetek száma is megnőtt.

Az Árpád-korban a királyi okleveleket pergamen- (állati) hártyára írták, de még ez sem bírta el egykönnyen a fém vagy – az olykor tekintélyes átmérőjű – viasz függőpecsétet. A 13. századtól elterjedő gyakorlat szerint ezért felhajtották az oklevél alját, és az így megkettőzött hártya (*plica*) aljába fűrt két-két (összesen tehát négy) kis lyukba fűzték be a függőpecsétet.⁵ Az oklevelek számának gyarapodásával a drága fém (arany, ezüst) helyét korán átvette a jóval olcsóbb viasz. Egyre inkább ritkaságnak számított az arany (királyi) függőpecsét, s inkább csak kivételes esetekben (az oklevélbe foglalt ügy fontossága, az oklevélnyerő fizetési készsége, az illető irányában megnyilvánuló különös királyi kegy okán) találkozunk aranypecsétetes oklevéllel (aranybullával).⁶ Míg a pápai ólompecsét mindig tömör, a királyi aranypecsétetek a 13. századtól kezdve általában vékony aranylemezekből összeállított üres dobozok voltak. Számos uralkodónk kancelláriája azonban egyáltalán nem állított ki aranybullákat.

A tömör aranyból, ólomból készült függőpecsét elő- és hátlapja közé helyezték a pecsétet tartó – többnyire selyem-, a pápai ólompecsételnél kender- – sodratot, majd a két lapot nagy erővel összepréselték. A pecsétet tartó fonalat a felső részen kialakított kis karikába fűzték be. A kettőspecsét, az aranybullák előlapja általában a trónján ülő pecséttulajdonos uralkodót jelenítette meg (trónpecsét, felségi pecsét), hátlapján pedig a király címere volt látható.⁷

Az aranypecsétet használó (ismert) magyar királyok sorát II. Géza (1141–1162) nyitja meg. Pecsétje leírását Abu Hámid al-Garnáti tollából ismerjük. A neves arab utazó a 12. század közepén három évet töltött Magyarországon. Jó viszonyt alakított ki, muzulmán-keresztény „hitvitába” is bonyolódott a magyar királlyal, aki nem neheztelt rá ezért, sőt még muzulmán katonák toborzására is felkérte, amikor az arab 1153-ban

⁵ Bertényi 2001, 257.

⁶ Korai uralkodóink pecsétjeinek „seregszemléjét” lásd Takács 2012.

⁷ Szentpétery 1993, 14–16; Kumorovitz 1993, 29–42; Bertényi 2001, 257–258.

továbbutazott. Ajánlólevelet is adott neki sógorához, Izjaszláv kijevi fejedelemhez, amelyet aranypecséttel látott el: „Írt nekem egy ajánlólevelet a szlávok királyához, vörös arannyal pecsételte le, a pecséten a király képmásával [...] Amikor visszatértem a szlávok országába, a királyuk nagy tisztelettel fogadott minket, mivel nagy becsben tartotta a magyar király levelét félve tőle.”⁸

Az első ismert királyi aranypecsét használata tehát II. Gézához köthető.⁹ Abu Hámid al-Garnáti olyan elragadtatással ír Magyarországról, hogy a történeti forráskritika gyakorlóját már-már gondolkodóba ejti. De a hazánkon a kereszties hadjáratra ekkor átutazó Ottó freisingi püspök is elismeréssel szólt II. Géza hatalmáról – miközben leplezetlen ellenszenvvel írta le hazánk lakóit¹⁰ –, nincs tehát indok arra, hogy az arab szerző pecsétleírásának hitelét kétségbe vonjuk.

II. Gézának másik, három évvel későbbi aranypecsét-használatáról is tudunk. Martyrius esztergomi érsek a székeskáptalanja kanonokjainak több adományról szóló oklevelére a király viaszpecsétjével együtt az uralkodó aranybulláját is rátették. Azóta mindkét pecsét elveszett,¹¹ de feltételezik, hogy ábrájuk megegyezik II. Géza ránk maradt ólompecsétjével, hogy ugyanazzal a pecsétnyomóval készülhettek. Előlapján az uralkodó koronás, jobb kezében kereszties országalmát, baljában latin keresztet tartó képét ábrázolja. Hátlapján latinul a „Géza király pecsétje” felirat olvasható. (A későbbi pecséteken ide az uralkodó címere került, de a címerhasználat a 12. század közepén még nem honosodott meg hazánkban.)¹²

III. István (1162–1172) is használt aranypecsétet, mely elveszett ugyan, de egy 1345-ben született közjegyzői leírásból ismert. II. Géza pecsétípusát követte. Egyik oldalán az „István király pecsétje” (latin) felirat szerepelt, előlapján trónuson ülő királyi képmást írt le a közjegyzői oklevél. II. Géza pecsétjén még nem volt egyértelmű (bár elképzelhető), hogy az ott ábrázolt, két kezében uralkodói jelvényeket tartó királyalak is trónon ült.¹³

8 Bolsakov–Mongajt 1985, 66. (Ford.: Iványi Tamás.)

9 Makk 1983, 29–35.

10 Freisinger 1913, 107–109.

11 Marsina 1971, 78–79.

12 A pecsét ábráját lásd Kurecskó 2022, 69.

13 Smičiklas 1904, 106.

III. István utódának, III. Bélának (1172–1196) aranypecsétje napjainkban is tanulmányozható. Két aranylapocskából összepréselt példányát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.¹⁴ Előoldalán trónon ülő uralkodó, jobb kezében lilium, baljában kereszt eszű országalma, koronájáról kétoldalt három-három gömb (*pendilium*) függ. Hátdoldalán követi elődei bulláinak többsoros, vízszintes felirati szövegét: BÉLA [KIRÁLY] PECSÉTJE (SIGILLUM BELAE [REGIS]). A négy sorba írt latin felirat utolsó sorának – kiadója véleménye szerint – csak a felső része látható.¹⁵

Ezzel a pecséttel véget is ért a két kör alakú aranylap összepréselésével létrehozott uralkodói (tömör) érempecsétek sorozata. Imre királyunk (1196–1204) aranybullájának érmét már két, kör alakú veretet hordozó lemezből és hosszú, hajlított szalagból alakították ki. A szalagon – a pecsét felfüggesztésére szolgáló sodrat számára – felül és alul egy-egy kis nyílást hagytak, és felül egy kis arany drótkarikát is beillesztettek. Az előlapon pad alakú, magas támlájú, díszes trónuson a liliumos koronájú királyalak ült, jobbáiban liliumos jogart, bal kezében kereszt eszű országalmát tartott. A bulla hátdoldalán hegyes talpú, fent lekerekített sarkú, hétszer vágott pajzs páratlan számú mezőiben jobbra lépő 3-3-2-1 (összesen 9) oroslán. Az addigi pecsétek egyoldalú, vízszintes, több sorban elhelyezett feliratát az előlapon IMRE. III BÉLA KIRÁLY FIA (HEINRIC [vs] TERCII BELE REGIS FILIVS], a hátdoldalon ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG DALMÁCIA HORVÁTORSZÁG ÉS RÁMA KIRÁLYA – D[EI], GRACIA, HUNGARIE DALM[ACIE] CHROAC[IE] RAMEQ[VE] REX) köriratos szöveg váltotta fel.¹⁶

A pecsét és a vele megerősített oklevél több szakterület számára hordoz fontos ismereteket.¹⁷ Pecséttani szempontból „korszakhatár”, mivel az addigi, összepréselt fémlapokat felváltó dobozos szerkezetű pecsétek sorának élén állt. Ez volt az első arany kettős pecsétünk, mely hátlapján az uralkodó címerpajzsát viselte. Hétszer vágott pajzsa a jelenlegi államcímer vörös-ezüst sávozatának is előfutára. Címerábrája előképe volt II. András 1221-ben – az Aranybulla kiadásának előestéjén – Thota asszony számára

14 Szentpétery 1923, 112; Kurecskó 2022, 69.

15 Takács 2012, 100–101.

16 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Mohács előtti gyűjtemény – Diplomatarium (DI 39249), modern kiadása Takács 2012, 103–105.

17 Az ötvösség története, a művészettörténet, az uralkodói ruházatok, testhelyzetek, a középkori állami szimbólumok története szempontjából is érdekes, e pecséteken alapuló megállapításokat tesz az ábrát is közölve Takács 2012, 42.

kiállított oklevele függőpecsétjének. (Thota asszony Imre király felesége, Aragóniai Konstancia udvarhölgyeként érkezett hazánkba.)¹⁸

II. András (1205–1235) hosszú uralkodása alatt nem változtatta meg aranypecsétje nyomóját, élete végén is ugyanazt a tipáriumot használta, mint 1221-ben azon az oklevélen, amelyben átírta bátyja 1202-ben ugyancsak aranypecséttel megerősített oklevelét. András az oklevél-hamisítások kivédésére, úgy látszik, elegendőnek tartotta a pecsétnyomóján titkos jel alkalmazását. Ez azért is érdekes, mert a privilegiális formában kiállított oklevelek számára használt nagy viaszpecsétjét többször megváltoztatta, s ezenfelül új típusú, kettős viaszpecsét alkalmazását is bevezette a növekvő számban kiállításra váró oklevelek megerősítésére.

A Thota asszony számára kiállított aranybulla üreges érempecsét, amelyet két préselt, kör alakú aranyhengerből és egy hosszabb arany-szalagból állítottak össze. Tetején és elején a felfüggesztő zsinór számára hagyott nyílás látható. Az előoldalon trónusán ülő uralkodó lábát íves számolyon nyugtatja. A trónus két oszlopon álló, párnával fedett alacsony pad. A királyalak karjait teste közelébe vonja, térdére helyezett jobb kezében lilimos végű jogart tart, teste elé emelt baljában keresztes országalmát. A királyalak feje mellett jobbra sugárirányú vonalakkal díszített kör (nap?), közepén ponttal, balra felfelé fordított holdsarló, benne örvénylő vonalak (csillag?). A hátoldalon hegyes talpú, kerekített sarkú, hétszer vágott háromszögű pajzs. A kiemelkedő páros számú vágásokba állatalakok, a második, negyedik és hatodik sávban középre helyezett kis pajzsok felé forduló oroszlánpár, a nyolcadikban balra forduló, hátrafelé tekintő oroszlán. Két sor közé helyezett, nagybetűkkel (*maiusculával*) írt köriratát talpas végű görög kereszt tagolja. Az előlap körirata +ANDREAS D[E]I GRA[CIA] VNG[AR]IE DALM[ACIE] CH[R]OAC[IE] RAME S[ER]VIE GALIC[IE] LODOMERIE[Q] REX. A hátoldalon +SIGILLVM SECVNDI ANDREE TERCII BELE REGIS FILII. Magyarul: +ANDRÁS ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG DALMÁCIA HORVÁTORSZÁG RÁMA SZERBIA GALÍCIA ÉS LODOMÉRIA KIRÁLYA, illetve + II ANDÁS III BÉLA FIÁNAK A PECSÉTJE. A pecsét átmérője 67 mm, vastagsága 9 mm.¹⁹

Érdekes, hogy András nemcsak aranypecsétje szerkezetében követte – egyáltalán nem kedvelt – bátyja újítását, hanem a köriratban is. Ez utóbbi,

18 Thota asszony, illetve férje számára Imre király és öccse, II. András király is adott ki aranypecsétes oklevelet.

19 Diplomatarium (DI 39250), Takács 2012, 113–115.

apja nevének feltüntetésével, nagyapja hagyományát is folytatta. Bátyja aranypecsétjéhez mérten II. András aranybulláján újítás, hogy a – keskenyebb trónuson ülő – királyalak fejének jobb és bal oldalán kozmikus szimbólumok (nap, hold, csillag) jelennek meg. E szimbólumok feltűnnek II. András második (viasz) nagypecsétjén is, amelyet – több kutató okleveles utalásokra alapozott véleménye szerint – a Gertrúd királyné elleni merénylet zűrzavarában eltűnt első nagypecsét helyett vett használatba a királyi kancellária. Az ábrázolásokat biblikus magyarázatokkal, az égitestek Isten előtti hódolatával apokaliptikus bibliai helyekre, esetleg az antiochiai keresztes államokra utalással szokták magyarázni, s más külföldi uralkodók (Oroszlánszívű Richárd angol király [1189–1199] és IV. Ottó német-római császár [1209–1213]) pecsétjein jelentek meg.²⁰

II. András aranybullájának eddig talált legkorábbi említése Spalato (Split) város Cumanus nevű jegyzőjének az átírásában található. András uralkodása második évében pontosabb keltezés nélkül megerősítette a város jogait. Ez az 1205-ös trónra lépést (1205. május 29.) tekintetbe véve 1206 nyarától egy évig tartó időszakra utalna. Kérdés, hogy a Dalmáciában is használt firenzei évkezdetet (*calculus florentinus*) alkalmazta-e a jegyző. Ebben az esetben a mi mai időszámításunk szerinti évvel azonos a március 25. és december 31. közötti időszak. Amennyiben az Itáliában honos másik, pisai időszámítással kalkulált, akkor a január 1. és március 24. közötti időszak azonos a mi időszámításunkkal. Ez esetben május 29-e után már egy évvel előbbre jártak, mint a mi időszámításunk. Így II. András nem 1205-ben, hanem 1206-ban léphetett trónra, uralma második éve a pisai számítás szerint 1207 nyarától 1208. május végéig tartott.²¹

Az oklevél kiadója egyértelműen 1207-re datálja az oklevelet,²² Kurecskó Mihály 1207 körüli időpontra.²³ II. András aranybulláját említi egy, a Thota asszony 1221-i aranybullájával azonos évben kiállított másik oklevélben is. Ugyancsak aranypecséttel erősítették meg azt az oklevelet, amelyben a király a horvátországi Domaldus földjét Gergely és István ispánoknak adományozta.²⁴ Aranybulla került a pannonhalmi apátság és

²⁰ Takács 2012, 32–34.

²¹ Szögi 2001, 88.

²² Wenzel 1867, VI. 194. szám, 315.

²³ Kurecskó 2022, 70.

²⁴ Szentpétery 1923. I/1. 360. szám, illetve Szentpétery 1923 I/1. 402. szám; Rác 2022, 10–11.

a székesfehérvári káptalan perében 1229-ben kiállított királyi oklevélre, és viaszpecséttel erősítette meg a király a közte és az egyház közötti megbékélést írásba foglaló, 1233. évi beregi egyezményt is.²⁵ E felsorolásból látható, hogy II. András kancelláriája szép számmal állított ki aranypecsétetes okleveleket.

A 13. század eleje korszakhatárnak tekinthető nemcsak szfragisztiánk, hanem a magyar oklevéladás történetében is. Egyszerre megsokszorozódott a ránk maradt királyi oklevelek száma, emellett más oklevéladók kiadványai is megjelentek. Imre király és András herceg szembekerülése mindkettőjük részéről híveik birtokadományozással történő megnyerésének, megtartásának az igényével járt. András hosszú uralma elején pedig az „új berendezkedés” nevet kapott királyi politika kívánta meg, hogy a király kancelláriája egyre több adományról állítson ki oklevelet. A királyi adománylevelek birtoklói igyekeztek jogbiztosítékaikat megújítani, kiváltképp, hogy elterjedt a hír Gertrúd királyné halálakor az első királyi nagypecsét elvesztéséről (azaz jogbiztosítékként való hitele megrendüléséről).²⁶

Ha egy autentikus pecsét kikerült az ellenőrzés alól (például elveszett, ellopták), az oklevél-hamisítók elleni védekezés érdekében a vele megerősített okleveleket – ellenjegyzés után – új pecséttel kellett megújítani (megerősíteni).

Az oklevéltannal és a pecsétannal foglalkozó szakirodalom már egy évszázada felhívta a figyelmet II. András újítására, az addigi egyoldalú cipőpecsét mellett a kettőspecsét bevezetésére.²⁷ Ezt nyilván a megnövekedett oklevél-kiállítási forgalom is igényelte, de a hamisítások megakadályozását is elősegítette, ha az előlap és a hátlap nyomóját más-más őrizte.²⁸ (Zárójelben megjegyezzük, hogy egyéb okok is megkívánhatták új uralkodói pecsét bevezetését: új tartományokra támasztott igény feltüntetése, királyi kancellária átszervezése stb.)

25 Szentpétery 1923. I/1 453. szám, illetve Esztergom Prímási Levéltár V.1, V.2, V.3; Hegedűs 2022, 54–55. A király az egyezmény két példányát erősítette meg aranypecséttel, a harmadikra is aranypecsétet ígért.

26 Példák az új pecsét alatt történő oklevél-megújításokra 1216-ból – Diplomatarium (DI 75), Szentpétery 1923 I/1. 304. szám, Szentpétery 1923 I/1, 305. szám, Szentpétery 1923 I/1. 308. szám.

27 Bartoniek 1924–1925, 16.

28 Kumorovitz 1993, 70.

II. András autentikus pecsétjének hagyományos kronológiáját – Szentpétery Imre adatsorát²⁹ némileg finomítva – az alábbiak szerint állította össze a szakirodalom:

1. nagypecsét 1205–1213. szept. 28. körül
2. nagypecsét 1213. szeptember 28. körül – 1229 körül
3. nagypecsét 1229 körül – 1235. szeptember 21.

Az újonnan bevezetett

1. kettőspecsét 1213 körül – 1235
2. kettőspecsét 1235. szeptember 21. előtt.

Ez a kronológia az aranypecsét használatát nem tárgyalja. Az itt bemutatott idősor ellen szól, hogy van olyan szerző, aki kétségbe vonja, hogy II. András első nagypecsétje valóban a Gertrúd elleni merénylet során kallódott volna el, mivel a király 1217-ben megújított egy 1214-ben kelt oklevelet erre a pecsétre hivatkozva.³⁰

A nagypecséteknek egy oldaluk volt (cipőpecsét), és csak az uralkodó trónuson ülő alakját mutatták, címerábrázolás nem került rájuk. Az újonnan alkalmazott kettőspecsét hátlapja az Imre 1202-i aranybullájával bevezetett, majd II. András által folytatott ábrázolást követte. Az oroszlánok száma II. András bulláján Imre kilenc oroszlánjával szemben csak hét, de az egymással szemben lépő három oroszlánpár közt kis pajzsok is feltűntek. Az újonnan bevezetett viasz kettőspecsét ábrázolása részben az aranybulláét követi. Míg azonban az aranybulla kiemelkedő mezőiben (sávjaiban) tűnnek fel az oroszlánok, a viaszpecséten a mélyebben látható mezőkben. Ezt minden bizonnyal úgy kell értelmeznünk, hogy az aranybullán ezüst mezőben szereplő oroszlánok az első és a második viasz kettőspecséten a vörös mezőkbe kerültek.³¹ Takács Imre egy tanulmányában egymás mellett mutatta be II. András aranybullája és első, valamint második kettőspecsétje hátoldalát.³² A két első ábra kerekített sarkú háromszögű pajzsa nem azonos tipárium lenyomata (az aranypecsét pajzsa keskenyebb), az első kettős viaszpecséten pedig a vágások száma nem hét, hanem kilenc, az oroszlánoké tizenegy (2-3-3-2-1), a kis pajzsok pedig hiányoznak. Az azonban így is lehetséges, hogy a két pecsétnyomó készítője azonos mester volt.

²⁹ Szentpétery 1995, 114.

³⁰ Bácsatyai 2021, 1. füzet, 1–23; Körmendi 2019, 47.

³¹ Vö. Takács leírását és ábráját 2012, 116–117.

³² Takács 2011, 87. 1b, 1c, 1d és 4. ábra.

Az aranybulla és a viaszpecsét különbözősége egy teoretikus heraldikai kérdést is felvet: a magyar heraldika hajnalán mindjárt több különböző címere lett volna II. András királynak? Sőt, később még egy, ha szintén idevonjuk András uralma legvégén használt, töredékesen ránk maradt harmadik viasz kettőspecsétjét, melyen a vágások száma hét, az oroszlanoké kilenc (3-3-2-1). Ezeket az egyazon személy családi címerpajzsán látható kisebb eltéréseket – ha a fő címerképek, heroldalakok azonosak – célszerűbb nem önálló címereknek, hanem ugyanazon családi címer változatainak tekinteni.³³ Minthogy a hamisítást megakadályozó titkos jelek kivételével II. András király aranypecsétjének ránk maradt példányai ugyanazon pecsétnyomóval készültek, teljes joggal feltételezhető, hogy tipáriumát – miként 1207 és 1233 között – 1221 és 1224 közt sem cserélte fel. Az pedig semmiképpen nem képzelhető el, hogy pecsétnyomóját e három év alatt megváltoztatta, és utána rögtön (azaz három éven belül) visszatért volna az eredeti pecsétnyomó használatához. Aranypecsétjeinek iménti bemutatásából látható, hogy II. András kancelláriája szép számmal állított ki aranypecséttel megerősített okleveleket.

Ilyen előzmények után térjünk rá vizsgálatunk címben kitűzött tárgyára: az Aranybullára és pecsétjére. Kiadásának 800. évfordulóján tetemes irodalom szól az Aranybulláról. A II. Andrással a közelmúltban foglalkozó historikusok (ideértve e sorok íróját is) elismerték ugyan a király újtókézségét, (az „új berendezkedéssel” illetett birtokpolitikát), a pénzügyvédelmek előtérbe állítását (Vajay Szabolcs kivételével), egyfajta válságjelenséggént állították be a Gertrúd királyné meggyilkolásához vezető állapotokat és az Aranybulla kiadását eredményező eseményeket. Legújában Zsoldos Attila teljesen más megvilágításba helyezte II. András politikáját, az Aranybullát pedig a király elképzeléseit megfogalmazó előremutató dokumentumként mutatta be.³⁴ Mivel választott témánk nem követeli meg, e helyen nem kívánunk II. András és műve, az Aranybulla historikusi értékelésébe bocsátkozni.

Az Aranybulla pecsétje után nyomozva nézzük meg, mit ír az oklevél nagypecsételési záradéka:

33 Bertényi 1988, 76–77.

34 Zsoldos 2022a, b. Vö. korábbi véleményével: Zsoldos 2009, 22–26. Az újabban elterjedő szokás szerint az 1222-ben kiállított történelmi jelentőségű oklevelet Aranybullának, az arany függőpecséteteket és a velük megerősített, államjogilag kevésbé fontos okleveleket aranybullának írjuk.

<p><i>Et ut hec nostra tam concessio quam ordinatio sit nostris temporibus in perpetuum valitura, eam conscribi fecimus in septem paria litterarum et aureo sigillo nostro roborari ita: quod unum par mittatur domino pape et ipse in registro suo scribi faciat; secundum penes hospitale; tertium penes templum; quartum apud regem; quintum in capitulo Strigoniensi; sextum in Colocensi; septimum apud palatinum, qui pro tempore fuerit, reservetur ita, quod ipsam scripturam pre oculis semper habens nec ipse deviet in aliquo in predictis nec regem vel nobiles consenciat deviare³⁵</i></p>	<p>És hogy ez a mi engedményünk illetőleg rendelkezésünk mind a mi időnkben, mint utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét példányban állíttattuk ki és arany pecsétünkkel erősítettük meg. Azért hogy egy példány küldessék a pápa úrnak, és azt az ő registrumába irassa be, a második őriztessék az ispotályosoknál, a harmadik a templomban a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalanban, a hatodik a kalocsaiban, a hetedik pedig a mindenkori nádornál, azért, hogy ezen írást szem előtt tartva sem maga el ne térjen valamiben az előbb mondottaktól, se a királyt vagy a nemeseket avagy másokat eltérni ne engedjen. (Szilágyi Loránd fordítása)³⁶</p>
---	---

Figyelmesen olvasva a szöveget jónéhány probléma fölmerül. Mindig egy Aranybulláról beszélünk, de láthatjuk, hogy a szöveg szerint tulajdonképpen hét aranypecsétetes oklevél került ki II. András király kancelláriájából azonos szöveggel. Mi lett ezekkel? Ez a kérdés már régóta foglalkoztatja a kutatókat (ideértve nemcsak a historikusokat, hanem az elmúlt századok politikusait is), hiszen a leírt rendeletek – az 1687-ben eltörölt „ellenállási záradék” kivételével – 1848-ig érvényben maradtak, sőt 1916-ig valamennyi uralkodó koronázásakor esküt tett Magyarország „sarkalatos” törvényeire, élükön az Aranybullára. Történéseink az elmúlt évszázadok alatt minden elképzelhető levéltárban keresték az Aranybulla hét példányát – eredménytelenül. Most a kiváltságlevél 800. születésnapja alkalmából Rácz György érdekes tanulmányban egyenként vizsgálta végig a hét példány sorsának lehetséges alakulását, kutatásuk történetét.³⁷ Szerencsére – fontosságára tekintettel – a szöveget többször átírták. Az 1222-es intézkedések egy részét már kilenc évvel később maga II. András király újra kiadta a második Aranybullában, egyes rendelkezések pedig az 1267-es – olykor harmadik Aranybullának nevezett – törvénybe is bekerültek, sőt 1318-ban a főpapok nemcsak átírták, hanem négyen közülük saját függőpecsétjüket is ráhelyezték. (Ez persze jogilag nem jelentette a leírtak törvénné válását, mivel nem királyi, hanem főpapi pecsétek függtek rajta. Végül 1351-ben I. [Nagy] Lajos [1342–1382] átírása és sa-

³⁵ Érszegi 1972, 18–19.

³⁶ Lederer 1964, 72–73.

³⁷ Rácz 2022, 45–53.

ját törvényeivel együtt történt megerősítése után vált hatályos joggá.) Ez azonban nem teljes átírás: a fiú utód nélkül meghalt szerviensek birtokairól szóló rendelkezés jogát nem erősítette meg, helyette az ősiséget iktatta törvénybe. Ezek után az átiratának átírataiban élt tovább II. András 1222. évi Aranybullája.³⁸

Az átírások megőrizhették az Aranybulla szövegét, de természetesen nem hagyományozták ránk a pecsétjét. Úgy tűnik tehát, hogy a II. András intézkedéseit megőrkítő hét oklevéllel együtt a megerősítést szolgáló hét aranypecsét is elveszett. De vajon biztos, hogy hét aranypecsét függött a hét példányon? Az igenlő választ sugallja, hogy – amint láttuk – II. András jóval kisebb jelentőségű adománylevelei közül is számosat aranypecséttel erősített meg. S így van-e ez a több példányban kiállított oklevelek esetén is? Az Aranybulla valóban hét példányban készült? Valamennyire aranypecsétet függesztettek?³⁹ Nem tűnhetett drágának a hét aranypecsét? Nehezen megválaszolható kérdések...

Miután II. András a második Aranybullában tett ígéreteit nem tartotta be, 1232-ben az esztergomi érsek egyházi tilalmat mondott ki Magyarországra, és többeket kiközösített. A pápa az ügyben legátust küldött hazánkba. A tárgyalásai nyomán végül a beregi erdőben megtörtént a király és az egyház megegyezése. András a megállapodásról három oklevelet adott ki. A beregi egyezmény két példányára aranybulla került, a harmadik, viaszpecsétes példányra aranypecsétes oklevelet ígért az uralkodó. Elképzelhető, hogy az államjogi szempontból fontos Aranybullának mind a hét példányra aranypecsétet tétetett András király? Az elsőre bizonyosan, hiszen azt az oklevél megerősítő záradékában megírja. De nem tudjuk, milyen szöveg került az aranypecsétre nem méltatott példányok – ha voltak ilyenek – megerősítő záradékára. Mint láttuk, II. András kancelláriája jó néhány birtokadományról adott ki aranypecsétes oklevelet. Vélelmezhető, hogy az országos jelentőségű kérdéseket tárgyaló Aranybulla példányainál sem volt zsugori? Ez joggal vélelmezhető, de nem biztos. Inkább érdekességként említhető meg, hogy több mint fél évezreddel később, 1765-ben Mária Terézia királynő Erdélyt nagyfejedelemségi rangra emelő – tehát igen fontos államjogi aktust írásba foglaló – oklevelének csak

³⁸ Dreska 2022, 45–53.

³⁹ Vö. Szovák Kornél aggályait a 2022. tavaszi Aranybulla-tanácskozáson – Orsós 2022, 83.

az első példányára függesztettek aranybullát, a másodpéldányra nem.⁴⁰ Természetesen fél évezred távolságból ebből semmilyen bizonyosság nem következik az 1222. évi Aranybulla megpecsételésére vonatkozóan.

Végezetül Rácz Györgynek az Aranybulla példányai történetéről írt tanulmányát követve nézzük meg, remélhető-e még a róla kiállított valamelyik eredeti példány (és vele a pecsétje) felbukkanása. A legtöbbet a pápának küldött példány után kutattak már a 17. századtól kezdve – mindmáig eredménytelenül. Nemcsak az Aranybulla Rómába küldeni rendelt példányát nem találták meg a Vatikáni Levéltárban, de a pápához küldött levelek beírására szolgáló (*Registra Vaticana, Liber censuum*) könyvekbe sem írták be. Nem teljesen alaptalan tehát a vélekedés, hogy meg sem érkezett (el sem küldték?) az „örök városba”.

Az ispotály néven említett ispotályosoknak (azaz Szent János-lovagoknak) és a templom kifejezéssel megnevezett templomosoknak, tehát a szentföldi zarándokokat segítő, de a „pogányok” ellen fegyveres harcot is folytató két egyházi lovagrendnek Magyarországon is voltak rendházai, amelyek tekintélyét növelte, hogy a hiteles helyeknek (körülbelül a mai közjegyzőségeknek) megfelelő tevékenységet is folytattak.

Nem tudjuk, az ország közepén, Székesfehérvárott vagy Esztergomban, vagy a két lovagrend nagyszámú magyarországi rendházának valamelyikében elhelyezték-e az Aranybulla egy-egy példányát, illetve hogy egyáltalán hozzájuk kerültek-e az említett oklevelek. A magyarországi templomosok túléltek franciaországi rendtársaik és II. Fülöp Ágost (1180–1223) 1307-ben kibontakozó konfliktusát, nem kerültek máglyára, mint sok franciaországi lovag, de a rend 1312-es pápai feloszlataása őket is érintette. Javaik legnagyobb része a johannitákhoz került. A János-lovagoknak az ország közepén lévő rendházát, Esztergomot és Székesfehérvárt a 16. században elfoglalta a török. Nem tudni, hogy egyáltalán ott volt-e az Aranybulla két példánya – ha igen, sorsuk ismeretlen. A királynál maradt példányról csak azt tudjuk, hogy 1351-ben még megvolt, Nagy Lajos király átírta. Dreska Gábor Nagy Lajos-átiratát az Aranybulla-szöveg korszerűsített, szerkesztett változatának tekinti.⁴¹ Ezután azonban ennek

40 Erdély Nagyfejedelemség címere – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára B. II. Erdélyi Udvari Kancellária, Acta Generalia 1765. 426, 1. példány kiadva Csáky 2001.

41 Orsós 2022, 84.

sorsa is ismeretlen, csakúgy, mint a „mindenkori” nádor számára kijelölt példányé.⁴²

Eszmefuttatásunkat befejezve csak az állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy 1222-ben az Aranybulla megerősítésére ugyanazt a pecsétnyomót használta a királyi kancellária, amelynek lenyomata Thota aszszony 1221-ben, valamint Gergely és István ispánok 1224-ben kiállított oklevelén található, és amely II. András királyt élete végéig szolgálta. A világ levéltárainak mai átkutatottsága mellett gyakorlatilag semmi reményünk sem lehet arra, hogy az Aranybullának (és pecsétjének) valamelyik eddig ismeretlen példánya felbukkan egy szorgalmas kutató szeme előtt.

Némi rezignációval megfogalmazva ott tartunk, mint az a színházlátogató, aki „Godot-t várva” beül Samuel Beckett darabját megnézni, de tudja, hogy a címszereplő egyáltalán nem jelenik meg.

Irodalom

- Bácsatyai, D. 2021: A 13. század uralkodói nagy- és kettőspeccétek kronológiája. *Turul*, XCIV, 1–22.
- Bartonek, E. 1924–1925: Az Árpádok ércpeccétei. *Turul*, XXXVIII, 12–29.
- Bertényi, I. 1988: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, LIX, 1. szám, 3–80.
- Bertényi, I. 2001: Pecséttan. In Bertényi I. (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 241–263.
- Bolsakov, O. G. – Mongajt A. I. 1985: *Abu Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Csáky, I. dr. (szerk.) 2001: *Erdély Nagyfejedelemség aranybullás címereslevele*. Budapest, Híd Marketing és Térképészet Kft.
- Dreska, G. 2022: Miért kellett megerősíteni? Az Aranybulla megújításának politikai háttere. *Rubicon*, 6.
- Endrei, Z. (szerk.) 1903: *A régi magyar költészet remekei a legrégibb időktől Kisfaludy Károlyig*. Budapest, Beer E. és Tsa ny.
- Érszegi, G. 1972: Az Aranybulla. In Fazekas, G. (szerk.): *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv*, 6. Székesfehérvár, Fejér Megyei Nyomdaipari Vállalat, 5–26.
- Érszegi, G. 1990: *Az Aranybulla*. (Díszdobozban, II. András pecsétjeinek és oklevelének hasonmása kísérfüzettel.) Budapest, Helikon Kiadó.

42 A nádori intézmény első évszázadainak a históriáját feldolgozó monográfia nem szól róla – Szócs 2014.

- Freisinger, O. 1913: I. Frigyes császár tettei. Ottonis episcopi Frisingensis Gesta Friderici et F. imperatoris. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. *Középkori Krónikások*, 15/16, Budapest, 107–109.
- Hegedűs, A. 2022: A beregi egyezmény. *Rubicon*, 6.
- Körmendi, T. 2019: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In Szovák, K. – Zsoldos, A. (szerk.): *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Konferencia Székesfehérváron, 2016. szeptember 22.
- Kumorovitz, L. B. 1993: A magyar pecséthasználat története a középkorban In Fodor, I. (szerk.): *Bibliotheca Humanitatis Historica*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 29–42.
- Kurecskó, M. 2022: A magyar királyok aranypecsétjei. *Rubicon*, 6.
- Lederer, E. és tsai. (szerk.) 1964: *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000–1526-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Majakovszkij, V. 1951: Vers a szovjet útleveleiről. In Kardos, L. – Gábor, A. (szerk.): *Majakovszkij válogatott versei*. Budapest, Új Magyar Könyvkiadó.
- Makk, F. 1983: Adalék a II. Géza-kori aranypecsét használatához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata: Acta Historica*, 98, 29–35.
- Marsina, R. 1971: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Bratislavae, SAV.
- Orsós, J. 2022: Beszámoló az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára rendezett konferenciáról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. *Századok*, 156/4, 835–842.
- Rácz, Gy. 2022: Az Aranybulla példánytörténete. *Rubicon*, 6.
- Smičiklas, T. 1904: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*. Zagrabiae, Ex officina Societatis Typographicae.
- Szentpétery, I. 1930: Magyar oklevéltan. In Hóman, B. (szerk.): *A magyar történettudomány kézikönyve*, 11. kötet, 3. füzet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. Reprint kiadása: Antikvárium-tár, Szentpétery, 1995.
- Szentpétery, I. (szerk.) 1923: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I. kötet, 1. füzet, 112. szám.
- Szőcs, T. 2014: *A nádori intézmény korai története, 1000–1342*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szögi, L. 2001: Kronológia. In Bertényi, I. (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 83–94.
- Takács, I. 2011: Címerek az Árpád-háziak pecsétjein. *Turul*, LXXXIV, 86–91.
- Takács, I. 2012: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. *Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis*, 1. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Wenzel, G. 1867: Árpádkori Új Okmánytár. *Magyar Történelmi Emlékek*, VI. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.
- Zsoldos, A. 2009: *Magyar uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Zsoldos, A. 2022a: *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.
- Zsoldos, A. 2022b: *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.